

Pető Iván

Építészet a magyarországi szocializmusban

Prakfalvi Endre könyve a második világháború utáni újjáépítés rövid áttekintése után, az 1947–48-tól az 1970-es évek elejéig tartó bő két évtized építészetével foglalkozik. A szerző művészettörténész, a 20. századi magyar építészet avatott ismerője, aki számos publikációval bizonyította felkészültségét. Írt Rimanóczy Gyuláról, a modern építészet jelentős alakjáról (egyebek között a Pasaréti téri templom tervezője), a budai, ma Pénzmúzeumként működő Postapalotáról, a szocialista realistának nevezett épületekről, az 1953-as építészvítáról, a hatvanas évek építészetéről, a 150 éves Budapest katolikus templomairól stb.

Van olyan, hogy az ember egy tárgyában érdekes, tartalmas mű elolvasása közben sajnálkozva állapítja meg: milyen kár, hogy a kéziratot nem vette kézbe szerkesztő (vagy nem győzte meg a szerzőt?), nem lett a nyersanyagból csiszoltabb alkotás. Nem a szakértelemmel, az összegyűjtött anyaggal van baj, hiszen szinte minden, ami fontos a téma szempontjából szerepel valamilyen módon a könyvben, hanem a tálalás elemeivel. A szorosabban tekintett építésztörténeti szövegek jelentős része szakszerű, aprólékos, anyaghasználatra, technológiára is kitérő épület- és várostervleírás, ezzel szemben a társadalmi, politikai háttérrel felrajzoló szakaszok,

túl azon, hogy olykor az élőbeszéd mondatfűzésére hasonlítanak, tartalmukban feltűnően egyenetlenek, elnagyoltak, sokszor bennfentesnek tetsző utalásokkal operálnak.

Természetesen a szerző is pontosan tudja, hogy az építészet, különösen egy részleteiben is központilag vezérelt, szélsőségesen redisztribúcióra épülő, a magánkezdeményezést hosszú ideig minimálisra redukáló rendszerben messze túlmutat az esztétikai és műszaki, technológiai szempontokon, története kevés kivétellel az állami akarat lenyomatának vizsgálata. Prakfalvi ezt így fogalmazza meg: „Az építészet az építési kényszer erején túl, reprezentációs és legitimáló szerepe okán kitüntetett helyzetben volt. Az épített műtárgy, az architektúra hermeneutikai demonstráció céljára is alkalmas, mert nem csupán (ha és amennyiben) tükrözője korának, de elemzése révén saját kora is értelmeződik.” A tárgy megközelítésének tehát az esztétikai, műszaki, technológiai szempontokon túl természetesen része az urbanisztikai, város- és településszerkezeti szándékok bemutatása is. A 20. században azonban a lakhatás politikai ügy is, így nyilvánvalóan a társadalompolitikától sem választható el az építészet, és különösen így van ez egy ideológiavezérelt, a társadalmi egyenlőséget hirdető berendezkedésben. Ráadásul a tár-

gyalt időszakban radikálisan átalakul a társadalom, a falusi lakosság jelentős része városi munkavállaló lesz, a nők komoly hányada munkaviszonyba kerül. Ez az intenzív iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálásának korszaka. Építészeti szempontból központosított tervezésű lakásprogramok, üzemek és gyárak, nyersanyag-feldolgozók, erőművek létesítése, törekvés a nagyüzemi állattartás, terménytárolás újfajta szükségleteinek kielégítésére, az infrastruktúra fejlesztésére (pl. villamosítás, majd vezetékes gázhálózat), a hirdetett céloknak megfelelni igyekvő gyermekjóléti, művelődési intézmények, iskolák megteremtése, 1953-ig a háborúra készülő politikából származó hadseregfejlesztéssel járó feladatok (laktanyák, véderőművek) megvalósítása és egyáltalán nem utolsósorban a hatalmat reprezentáló épületek (párt- és szakszervezeti székházak, helyi közigazgatás épületei, reprezentációra szánt létesítmények) felmutatása. Nem feledhető, hogy a korszak első felében, elsősorban a fővárosban kihívást jelentett a második világháború leglátványosabb nyomainak felszámolása (budai vár, dunai hidak).

Röviden: ha valaki a magyarországi szocializmus első bő két évtizedének építészetről szeretne átfogó képet nyújtani, és a szakmai kereteket a háttér, a rendszer működésének felvázolásával érthetővé is kívánja tenni, „ki kell találnia”, hogy a szerteágazó tematikában milyen szempontok szerint differenciál, szelektál. Prakfalvi, műve tagolását, szerkezetét tekintve a feladatot lényegében jól oldotta

meg, még ha néhány résznél nem egészen világosak is a más részekről elválasztó aspektusok (a hatvanas évek tárgyalásánál). Tegyük hozzá, egy ilyen tárgyú kötetben evidensen fontos szerep jut az illusztrációknak, tervrajzoknak, fényképeknek is. A könyv az oldalpáronként négy-hat, olykor nyolc, egészében több száz képpel, rendkívül gazdagon illusztrált, ugyanakkor a szöveg szerepe a meghatározó. (Itt mindjárt indokolt megemlíteni: a képeket szerencsés lett volna megszámozni, a szövegben így lehetett volna utalni rájuk.)

A prezentálás „kitalálásához” fontos a feltételezett olvasó meghatározása, mert jelentős részben más érdekes a szorosabban vett szakmai közönség, mint a laikusok számára. Az sem mellékes, hogyan kalibrálja a szerző az olvasói általános ismereteit, hiszen azok tudása, akik a tárgyalt korszakot, de akár a szocializmus további évtizedeit felnőttként élték át, jelentősen eltér azokétól, akik elmúlt három évtizedben nőttek fel.

Prakfalvi az *Előszó*ban meglehetősen körülményesen indokolja a könyv egyébként kézenfekvő korszakolását. Előre jelzi téziséét, nevesen, hogy a modernizmus jegyében induló, második világháború utáni újjáépítés után, a Rákosi-korszak politika vezérelte, a szerző kifejezésével stíluselvű szocreálja, vagyis szocialista realizmusnak nevezett törekvése ellenére a modernizmus tovább élt, ahogy fogalmaz, áthúzódott az időszakon, hogy aztán a doktrinerség enyhülésével, 1954–1955-től újra a felszínre törjön, majd maradjon is domináns szerepben. Az *Előszó* szövegéhez társított

illusztrációk közvetlen hivatkozás nélkül is ezt kívánják alátámasztani: látjuk a később is többször említett, az ötvenes évek közepén „felszínre törő” modernizmust demonstráló siófoki meteorológiai obszervatórium tervrajzainak két oldalát és három, egymástól meglehetősen távoli években készült budapesti épület impozáns lépcsőházának fényképeit (MÉMOSZ-székház, 1948–50; belvárosi épület, 1958–61; elbontott MTESZ-székház [METESZ-székházként említve], 1969–72). Prakfalvi azt is jelzi itt, hogy számára a modernitás meglehetősen elasztikus fogalom, mondván, a hazai anyagi, technikai lehetőségek korlátot jelentettek, ugyanakkor az alkotói talentum mindezen túl tudott lépni. Ezzel együtt nemcsak az *Előszóból*, de a mű további részeiből sem válik világossá, hogy pontosabban hol húzódnak a modernizmus határai. Ha szinte minden a szocreáltól eltérő tartalom és forma belefér, mik a kritériumai? Mennyiben tekinthetők a modernitás „hermeneutikai demonstrációjának” a falvak és kertvárosok arculatát meghatározó úgynevezett Kádár-kockák vagy a hatvanas évek más szerény igényű, jellegtelen épületei?

A korszakok szerint tagolt fejezetekben megismerheti az olvasó az építészeti szocreált, amely egykor a kommunista eszme előfutáraként prezentált 19. századi, haladónak nevezett nemzeti törekvések korának – azelőtt József nádorról Palatinus-stílusnak nevezett – klaszszicizmusát tekintette követendő mintának. A könyv idézi a neves építész Borbíró Virgil még a kezdetek idején, 1948-ban kelt írását,

amely fanyar gúnnyal emlegeti a demokrácia dolgozóját, aki a római császárok csarnokairól ellopott, pótanyagokból utánzott, kilátást korlátozó oszlopok közé tér haza. Megtalálható a könyvben a várpalotai vājárképző stílusparódiaként is tekinthető 1951–53-ban épült bejárata (fotója valamiért a hatvanas évek szakrális építészettét tárgyaló oldalra került). A szerző természetesen számos, a szocreál jegyében épült fővárosi és vidéki városi köz- és lakóépületet mutat be, részletes leírással és képekkel. Ezekből kitűnik, hogy a pragmatizmus, a pénzügyi korlátok és az állandó anyagihiány, a középületek egy részét nem számítva, erősen határolta a szocreál látványos stiláris jeleinek felmutatását.

A tárgyalt időszak első felének reprezentánsaként külön fejezet szól Sztálinvárosról, melyet a könyv a szocialista városépítészet paradigmájának nevez. Ugyancsak az 1956 előtti korszakon belül tárgyalja a szerző a közkeletűen Kádár-kockának nevezett házak keletkezéstörténetét. Bár a legtöbb ilyen épület a Kádár-korszakban született, az első lépéseket a lakáshiány enyhítésének magánerős megoldására 1954-ben, a Nagy Imre-kormány tette meg.

A hosszú hatvanas évekként emlegetett időszak városépítészeti paradigmájaként Prakfalvi Salgótarján belvárosát mutatja be aprólékosan. Külön fejezet tárgyalja a főváros 1960-as rendezési tervét, természetesen szó esik a nagy lakásépítési programokról, a házgyárakról is. Az építészettől némileg érdeklődő laikus nem lepődik meg a könyvből is kitetsző tényen, hogy a

hatvanas évek első feléig, a küllemükben is látványosan a modernitást demonstráló épületek finoman szólva is többnyire szerény léptékűek voltak, az említett síófoki meteorológiai állomás mellett balatoni hajóállomások, postahivatal, éttermek.

Ahogy halad előre a műben, az olvasó újra meg újra felteszi magának a kérdést, végül is kire hangszerelte a szerző a könyvet. Egészében mintha szélesebb érdeklődő közönséghez szólna, de az épületek leírása nyilvánvalóan a szakmabeliekhez igazodik. Példaként álljon itt a sztálinvárosi kórházról szóló szöveg egy szakasza: „A főépület monolit vasbeton váz, melyet két dilatációs hézag három tömbre oszt [...], a homlokzatok sárga hódmezővásárhelyi kerámialapokkal burkolt felületét a födémeknek megfelelő műkőszárvok osztják. Az eredetileg kettős üvegezésű alumínium ablakok helyett Halaman József tervezte faablakok készültek, ablakgyára [nyilván Halamané – P. I.] a két világháború között fogalom volt.” Az idézethez hasonló – mondjuk ki – ügyetlenül fogalmazott közbevetések visszatérő elemei a szövegnek. Ezek sokszor bennfentes utalások, amelyekkel a szerző a gondolatok kifejtését helyettesíti. Egy összefoglaló szándékú fejezetben olvashatjuk: „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága egykori székházának (»bogártartó skatulya«) aulájában [...] Bernáth Aurél és tanítványai 1968–1969-ben másfél év alatt – a lektorátus 1970 nyarán vette át jegyzőkönyvében dicsérettel a művet – festették meg a »kiegyezés allegóriá«-t (Sinkó Katalin), a Munkásállam című

falképet. A mű vázlata Munkás hatalom címmel került közgyűjteményi beletárolásra”. Majd valamivel lejjebb így folytatódik a szöveg: „A hatalom legitimáló ereje a fegyverek árnyékában (munkásőrség) a döntően az értelmiséggel kötött »kiegyezésen« áll, alapul. [...] A kora Kádár-kor és a hatvanas évek építészete a [Bernáth Aurél – P. I.] kép születésének éveivel zárható, az új gazdasági mechanizmus bejelentésének, Prága leveretésének (1968) és a (magyar) szocializmus reformálhatatlanságának (1970–1971) időszakával.” Csak remélhetjük, hogy az ifjabb nemzedékek értik az utalásokat, és ugyanígy a helyi értékét annak, amikor a szerző az egykori hivatalos szóhasználatot felidézve a Szovjetuniót és szatellitállamait békeáborként említi, Rákosi Mátyást Rákosi elvtársként, vagy olyanokat ír, hogy Major Máté „Sztálin utolérhetetlen tömörségű bölcsességét boncolgatta”.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy Prakfalvi minden esetben megadja az alkotók (építészek, statikusok, belsőépítészek stb.) nevét, a születési és halálozási évszámokkal. Többletmunkával járt volna, de kerekesebb lenne a kor építészetének története, ha az egyszerű névmutató helyett annotált készül.

Prakfalvi Endre: Építészet és szocializmus. Architektúra a Rákosi-diktatúrában és a Kádár-kor első szakaszában. Holnap Kiadó, Budapest, 2022. 180 oldal, 9900 forint.